

Αναστασία Στουραΐτη

Η πολιτισμική ιστορία του πολέμου
και η Βενετική αυτοκρατορία:
η περίπτωση της πολιορκίας της Κέρκυρας (1716)

«*La mano di Dio vi rimediò*»
Lodovico Antonio Muratori
για τη διάσωση της Κέρκυρας.

War, religion and the cultural history of Venice:
the case of the Ottoman siege of Corfu (1716)

This article examines the Ottoman siege of Corfu (1716) from the perspective of the cultural history of war. It argues that this fortuitous and largely accidental Venetian escape from defeat was subsequently reconstructed in Venice through an array of media and cultural practices to celebrate an allegedly miraculous victory against a background of military disaster in the last war against the Ottomans. Focusing on a range of artistic works and cultural artifacts — including poems, paintings, musical compositions, newsletters and prints – the article demonstrates the centrality of cultural mediation in defining the political significance of this military event in relation to the imperial myth of the Venetian Republic. In addition, it stresses the role of religion in providing a supportive framework of interpretation within which Venice could manage the process of its imperial decline.

Keywords: war, cultural history, imperial decline, Republic of Venice, Ottoman siege of Corfu.

Η μελέτη του πολέμου αντιμετωπιζόταν μέχρι πρόσφατα αποκλειστικά ως αντικείμενο της στρατιωτικής ιστορίας. Τις τελευταίες δεκαετίες ωστόσο, κυρίως κάτω από την επίδραση της κοινωνικής ιστορίας, της πολιτισμικής ανθρωπολογί-

ας και της ευρύτερης διεπιστημονικής στροφής στις ιστορικές σπουδές, ο τρόπος μελέτης των πολέμων έχει αλλάξει ριζικά. Ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της νέας αυτής προσέγγισης είναι το αυξημένο ενδιαφέρον για τις κοινωνικές και πολιτισμικές πτυχές του πολέμου καθώς και για την επίδραση που έχουν τα στρατιωτικά γεγονότα σε διάφορα πεδία της κοινωνικής ζωής και της κουλτούρας. Παρά το γεγονός ότι τα δύο αυτά πεδία είναι στενά συνδεδεμένα μεταξύ τους, για πρακτικούς λόγους η μελέτη των πολιτισμικών επιπτώσεων του πολέμου έχει ως ένα βαθμό αυτονομηθεί από την κοινωνική ιστορία. Ενδεικτική περίπτωση αποτελεί το γνωστό έργο του Τζέϋ Γούνιντερ για τη συλλογική μνήμη του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου στη Βρετανία, τη Γαλλία και τη Γερμανία και τον πολιτισμικό ρόλο του πένθους, των μνημείων και των εορταστικών τελετών¹. Με άλλα λόγια, η νέα πολιτισμική ιστορία του πολέμου αποτελεί ένα σχετικά αυτόνομο αναλυτικό πεδίο μέσα στο οποίο εξετάζονται οι πολιτισμικές αναπαραστάσεις και πρακτικές νοσηματοδότησης του πολέμου σε μια συγκεκριμένη κοινωνία.

Στην περίπτωση της πρώιμης νεότερης Βενετίας η πολιτισμική ανάλυση του πολέμου δεν είναι ένα απολύτως καινούριο αντικείμενο έρευνας. Ήδη από τη δεκαετία του 1950 ιστορικοί της τέχνης όπως ο Στάαλε Σίντιγκ-Λάρσον και ο Έρνστ Γκόμπριτς καταπιάστηκαν με τη μελέτη του γνωστότερου ίσως στρατιωτικού γεγονότος του 16ου αιώνα στη Μεσόγειο, της ναυμαχίας της Ναυπάκτου (1571). Ως η πρώτη ήττα των Οθωμανών στην Ευρώπη μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης, η ναυτική αυτή σύρραξη ενέπνευσε στην εποχή της ένα πλούσιο φάσμα καλλιτεχνικών και λογοτεχνικών έργων, ενώ κατά τον 19ο και 20ό αιώνα αποτέλεσε κεντρικό παράδειγμα πολιτικής και ιδεολογικής χρή-

¹ JAY WINTER, *Sites of Memory, Sites of Mourning: The Great War in European Cultural History*, CUP, Κέιμπριτζ, 1995.

Η πολιτισμική ιστορία του πολέμου

σης του παρελθόντος στη σύγχρονη ιταλική ιστοριογραφία². Η αποκλειστική εστίαση στον πολιτισμικό αντίκτυπο της ναυμαχίας της Ναυπάκτου έχει πρόσφατα επεκταθεί μέσα από μια σειρά νέων μελετών και σε άλλους βενετοτουρκικούς πολέμους που εξετάζονται επίσης από τη σκοπιά της πολιτισμικής ιστορίας, και ιδιαίτερα της ιστορίας της πληροφορίας και της επικοινωνίας³.

Μέσα στο πλαίσιο αυτό, το παρόν άρθρο έρχεται να εξετάσει ένα ακόμη κομβικό στρατιωτικό γεγονός στην ιστορία της Βενετίας, την οθωμανική πολιορκία της Κέρκυρας τον Αύγουστο του 1716, με σκοπό να αναδείξει την πολύπλευρη πολιτισμική σημασία του, κυρίως σε σχέση με τη θρησκευτική και αυτοκρατορική ταυτότητα της Βενετίας των αρχών του 18ου αιώνα. Η μελέτη της πολιορκίας αυτής από τη σκο-

² STAAL SINDING-LARSEN, «The changes in the iconography and composition of Veronese's allegory of the Battle of Lepanto in the doge's palace», *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 19,3/4 (1956), σελ. 298-302· ERNST H. GOMBRICH, «Celebrations in Venice of the Holy League and of the victory of Lepanto», *Studies in Renaissance and Baroque Art presented to Anthony Blunt on his 60th birthday*, Phaidon, Λονδίνο, 1967, σελ. 62-68· GINO BENZONI (επιμ.), *Il Mediterraneo nella seconda metà del'500 alla luce di Lepanto*, Leo S. Olschki, Φλωρεντία, 1974· ANASTASIA STOURAITI, «Costruendo un luogo della memoria: Lepanto», *Storia di Venezia-Rivista* 1 (2003), σελ. 65-88· IAIN FENLON, *The Ceremonial City: History, Memory and Myth in Renaissance Venice*, Yale UP, Νιου Χέιβεν, 2007· CECILIA GIBELLINI, *L'immagine di Lepanto: la celebrazione della vittoria nella letteratura e nell'arte veneziana*, Marsilio, Βενετία, 2008· BENJAMIN PAUL (επιμ.), *Celebrazione e autocritica. La Serenissima e la ricerca dell'identità veneziana nel tardo Cinquecento*, Viella, Ρώμη, 2014.

³ MARIO INFELISE, «The war, the news and the curious: military gazettes in Italy», στο BRENDAN DOOLEY - SABINA BARON (επιμ.), *The Politics of Information in Early Modern Europe*, Routledge, Λονδίνο, 2001, σελ. 216-36· MARIO INFELISE - ANASTASIA STOURAITI (επιμ.), *Venezia e la guerra di Morea. Guerra, politica e cultura alla fine del '600*, Franco Angeli, Μιλάνο, 2005· MARGARET MESERVE, «News from Negroponte: politics, popular opinion and information exchange in the first decade of the Italian press», *Renaissance Quarterly* 59,2 (2006), σελ. 440-480· JOHANN PETITJEAN, *L'intelligence des choses: Une histoire de l'information entre Italie et Méditerranée (XVIe-XVIIe siècles)*, École Française de Rome, Ρώμη, 2013.

πιά της πολιτισμικής ιστορίας έχει ιδιαίτερη σημασία στον βαθμό που αφορά μια κατεξοχήν συμβολική επιτυχία των Βενετών σε έναν πόλεμο ο οποίος κατέληξε σε καθαρή ήττα και έχει θεωρηθεί από πολλούς ιστορικούς ως η αρχή του τέλους του βενετικού κράτους⁴. Το άρθρο αναλύει την κατασκευή της νίκης και τον τρόπο με τον οποίο η θρησκευτική, λογοτεχνική και καλλιτεχνική κουλτούρα της εποχής νοηματοδότησαν τη βενετική στρατιωτική περιπέτεια στο Ιόνιο, καλλιεργώντας τον αυτοκρατορικό μύθο της Βενετίας και αποκρύπτοντας παράλληλα την πολιτική πραγματικότητα της αποικιακής παρακμής. Σε κάθε εποχή το πεδίο της πολιτισμικής παραγωγής καθορίζει αποφασιστικά το νόημα μιας στρατιωτικής σύγκρουσης εντάσσοντάς την σε συγκεκριμένα ερμηνευτικά και ιδεολογικά πλαίσια. Για τον λόγο αυτόν είναι σημαντικό να εξετάσει κανείς όχι μόνο τι πραγματικά συνέβη στη διάρκεια ενός πολέμου, αλλά και τις ιστορίες που οι άνθρωποι της εποχής έλεγαν για αυτά που συνέβησαν. Όπως θα υποστηριχθεί εδώ, η πολιορκία της Κέρκυρας αποτελεί παραδειγματικό αναλυτικό εργαλείο για τη μελέτη των πολιτισμικών διαδικασιών που μετατρέπουν ένα στρατιωτικό γεγονός σε ιστορία, εικόνα και μύθο.

Η διαχείριση της παρακμής και η ανασηματοδότηση του πολέμου

Ενώ η απόκρουση των Οθωμανών στην Κέρκυρα υπήρξε ζωτικής σημασίας επίτευγμα για τους Βενετούς, στο γεωπολιτικό επίπεδο η έκβαση του τελευταίου βενετοτουρκικού πολέμου καθορίστηκε από την αποτυχία τους να διατηρή-

⁴ Για μια αναθεώρηση της ερμηνείας αυτής βλ. FERNARD BRAUDEL, *Venezia*, il Mulino, Μπολόνια, 2013. Πρβλ. PIERO DEL NEGRO, «Proposte illuminate e conservazione nel dibattito sulla teoria e la prassi dello stato», *Storia della cultura veneta. Il Settecento*, τόμ. 5/II, Neri Pozza, Βιτσέντζα, 1986, σελ. 129-131.

Η πολιτισμική ιστορία του πολέμου

σουν την Πελοπόννησο. Η Συνθήκη του Πασάροβιτς αφαιρούσε από τη Βενετία το Βασίλειο του Μοριά, την τελευταία κατάκτησή της στην Ανατολή, ενώ τα ελληνικά εδάφη της περιορίζονταν τώρα μόνο στα νησιά του Ιονίου και τις απέναντι ακτές του Βουθρωτού, της Πρέβεζας και της Βόνιτσας⁵. Με άλλα λόγια, ο πόλεμος του 1714-1718 συρρίκνωνε το Κράτος της Θάλασσας στον μικρότερο εδαφικό χώρο τον οποίο κατείχε ποτέ η Βενετία στους έξι αιώνες της αυτοκρατορικής της ιστορίας. Παράλληλα, η ήττα αυτή ερχόταν να προστεθεί σε μια συνεχή διαδρομή εδαφικής συρρίκνωσης που ξεκίνησε ενάμιση αιώνα πριν, με την απώλεια της Κύπρου (1573), και συνεχίστηκε με την απώλεια της Κρήτης (1669). Ταυτόχρονα, η επανάκτηση της Πελοποννήσου στον προτελευταίο βενετοτουρκικό πόλεμο (1684-1699), παρά τον στιγμιαίο θρίαμβο που προκάλεσε, εμφανιζόταν τώρα ως μια βραχύβια εξαίρεση στον κανόνα της αυτοκρατορικής παρακμής υπό το βάρος της δύναμης των Οθωμανών. Όπως έγραφε γύρω στα 1725-1727 ο επίσημος ιστοριογράφος της Βενετίας Πιέρο Γκαρτζόνι, τα αίτια της απώλειας του Μοριά οφείλονταν σε δύο βασικούς παράγοντες: «την απέραντη ισχύ του Οθωμανού και τον ισχνό αριθμό των βενετικών στρατευμάτων»⁶.

Παρά την υποχρέωσή του να συγγράφει την ιστορία της Βενετίας και μετά το 1700, ο Γκαρτζόνι αρνήθηκε να αφηγη-

⁵ AMY A. BERNARDY, *L'ultima guerra turco-veneziana (MDCCXIV-MDCCXVIII)*, G. Civelli, Φλωρεντία, 1902· KENNETH M. SETTON, *Venice, Austria and the Turks in the Seventeenth Century*, American Philosophical Society, Φιλαδέλφια, 1991, κεφ. XIV· ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ, *Ο τελευταίος βενετο-οθωμανικός πόλεμος (1714-1718)*, Παπαδήμας, Αθήνα, 2002· ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΑΘΑΝΑΣΑΙΝΑΣ, *Το Ασέδιο των Κορυφών 1716*, Μακεδονικές εκδόσεις, Αθήνα, 2001· CHARLES INGRAO κ.ά. (επιμ.), *The Peace of Passarowitz, 1718*, Purdue UP, Δ. Λαφαγέτ, 2011.

⁶ Βιβλιοθήκη Querini Stampalia, Βενετία, mss., cl. IV, cod. 316 (= 677), PIETRO GARZONI, *Βάσανος, cioè paragone usato da Pietro Garzoni senatore su la Repubblica di Venezia per fare prova della sua qualità*, φ. 1v.

θεί τον τελευταίο βενετοτουρκικό πόλεμο. «Ποια δόξα [...] για την πατρίδα μου [...] να ελπίζω [...] αν ξαναζωντάνευα στη μνήμη τη ραγδαία και δυστυχή απώλεια του ευγενεστάτου και ευφορωτάτου Βασιλείου;» αναρωτήθηκε⁷. Σε αντίθεση όμως με την αυτολογοκρισία της κρατικής ιστοριογραφίας, πλήθος άλλων πηγών από την πνευματική και καλλιτεχνική παραγωγή της εποχής επιβεβαιώνει ότι η πρόσληψη του τελευταίου βενετοτουρκικού πολέμου στη Βενετία ακολούθησε μια αρκετά διαφορετική κατεύθυνση από εκείνη που διαμόρφωσαν οι γεωπολιτικοί συσχετισμοί. Σύμφωνα με αυτήν, η απώλεια του Μοριά είχε σχεδόν αποσιωπηθεί, ενώ όλο το βάρος της προσοχής είχε εστιαστεί στη λεγόμενη «θαυματουργή» συγκυρία που επέτρεψε στη Γαληνοτάτη να αντικρούσει τους Οθωμανούς στην Κέρκυρα και να σώσει την έσχατη στιγμή τις τελευταίες αποικίες της στο Ιόνιο. Με αυτόν τον τρόπο, το αίσθημα της ανακούφισης από τη συγκράτηση της ήττας άρχισε να μετατρέπεται σε ένα μυθώδες αφήγημα νίκης, ενίοτε και θριάμβου, παρόλο που η λύση της πολιορκίας της Κέρκυρας από τους Οθωμανούς οφειλόταν στην κατατρόπωσή τους από τον αυστριακό στρατό στην Ουγγαρία.

Όπως θα δούμε παρακάτω, αυτή η πρόσληψη του πολέμου εντάσσεται στις λειτουργίες ενός εδραιωμένου θεσμικού συστήματος που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε «πολιτική διαχείρισης της παρακμής», μια πρακτική που απαντάται και σε άλλες υπό διάλυση αυτοκρατορίες. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις είναι εκείνες της ίδιας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας τον 19ο αιώνα και της Γαλλίας και Βρετανίας στην εποχή της αποαποικιοποίησης από τη δεκαετία του 1940 και μετά. Υπό το πρίσμα αυτό, κεντρικό επιχείρημα της παρούσας ανάλυσης είναι ότι η Βενετία, ως ένα κράτος με

⁷ GARZONI, *Βάσανος*, φ. 1ν. Η μετάφραση των αποσπασμάτων από την ιταλική που περιλαμβάνονται στο κείμενο έγινε από τη συγγραφέα.

Η πολιτισμική ιστορία του πολέμου

αναπτυγμένο σύστημα διαχείρισης της παρακμής, ανατρέχει συχνότερα σε πρακτικές ανακατασκευής του νοήματος του πολέμου με στόχο να αντισταθμίσει την κάμψη του διεθνούς της ρόλου ως αποικιακής δύναμης. Αυτοί ακριβώς οι μηχανισμοί λειτούργησαν και κατά τη διάρκεια του τελευταίου βενετοτουρκικού πολέμου, απωθώντας την απώλεια της Πελοποννήσου στο περιθώριο του δημόσιου λόγου και μετατρέποντας παράλληλα την υποχώρηση των Οθωμανών από την Κέρκυρα σε μεγαλειώδη νίκη.

Πόλεμος και θρησκευτική κουλτούρα

Σύμφωνα με την επίσημη αντίληψη για την πόλη, η Βενετία ήταν η «*santa Republica*», όπως την αποκάλεσε ο πατρικός ιστορικός Μαρίν Σανούντο στις αρχές του 16ου αιώνα⁸. Η εικόνα της Αγίας Δημοκρατίας και προστάτιδας του χριστιανισμού υπήρξε κεντρικό γνώρισμα του αυτοπροσδιορισμού της Βενετίας και του μύθου της. Η διάδοση αυτής της εικόνας συνδεόταν στενά με μια σειρά μηχανισμών προπαγάνδας που υπογράμμιζαν το βαθύ θρησκευτικό αίσθημα των Βενετών και την ιστορία της πόλης ως δημιουργήμα της Θείας χάρις και προστασίας. Πανηγυρικοί λόγοι, θρησκευτικές τελετουργίες, λείψανα αγίων, αναθηματικές εικόνες και θαυματουργά αντικείμενα ήταν μερικά από τα μέσα που συνήθως επιστρατεύονταν για την αναπαράσταση της Γαληνοτάτης ως εκλεκτής πόλης του Θεού. Η κατασκευή αυτής της θρησκευτικής ταυτότητας υπήρξε παράλληλα συνυφα-

⁸ MARIN SANUDO IL GIOVANE, *De origine, situ et magistratibus urbis Venetae sive La città di Venetia (1493-1530)*, επιμέλεια ANGELA CARACCILO-ARICÒ, Cisalpino, Μιλάνο, 1980, σελ. 39. Για τη σχέση θρησκείας και πολιτικής στη Βενετία βλ. ενδεικτικά CECILIA CRISTELLON - SILVANA SEIDEL MENCHI, «Religious life», στο ERIC DURSTELER (επιμ.), *A Companion to Venetian History, 1400-1797*, Brill, Λέιντεν, 2013, σελ. 379-419.

σμένη με την οξεία αντίθεση με τον γείτονα και γεωπολιτικό εχθρό, τους Οθωμανούς, που παρουσιάζονταν ως άπιστοι και εχθροί της Χριστιανοσύνης. Σε καιρούς πολέμου η θρησκευτική αυτή πόλωση εντεινόταν, κυρίως με την προβολή της μεταφυσικής αποστολής της Βενετίας και τη χρήση ισλαμοφοβικών στερεοτύπων. Έτσι, όπως διαβάζουμε σε ένα εγχειρίδιο χριστιανικής κατήχησης του 1715, στο ερώτημα «Ποιοι είναι οι εχθροί του Ιησού Χριστού και του Σταυρού του;» η αναγραφόμενη απάντηση έλεγε: «Όλοι οι ειδωλολάτρες, οι Ιουδαίοι, οι Τούρκοι [και] οι αιρετικοί⁹.»

Σε μια κοινωνία η οποία πάντα συγχρότιζε τη θρησκευτική σφαίρα με την πολιτική, ήταν επόμενο οι εκκλησιαστικές τελετουργίες να αποτελέσουν κεντρικό στοιχείο των επίσημων εορτασμών για την απελευθέρωση της Κέρκυρας. Σύμφωνα με το βενετικό περιοδικό *Pallade veneta*, στη γιορτή των αγίων Πέτρου και Παύλου τον Ιούνιο του 1716, όλη η πόλη παρευρέθηκε στον ναό του San Pietro στο Castello για να παρακαλέσει τους δύο αγίους, ως «κύριους εγγυητές της Πίστης για την οποία γίνεται ο πόλεμος», να θέσουν τον βενετικό στρατό υπό την προστασία τους. Το ίδιο περιοδικό αναφέρει επίσης ότι τον Αύγουστο του 1716, καθώς η πολιορκία της Κέρκυρας ήταν πλέον σε εξέλιξη, ο δόγης και η Σύγκλητος παρέστησαν σε δοξολογία για τις νίκες του αυστριακού στρατού στην Ουγγαρία¹⁰. Λίγο αργότερα, η άφιξη της χαρμόσυνης είδησης για την απελευθέρωση του νησιού συνοδεύτηκε από λατρευτικές εκδηλώσεις στην εκκλησία του Αγ. Μάρκου και γύρω από αυτήν. Σύμφωνα με ένα ειδησεογραφικό φύλλο των ημερών, με διαταγή της Γαληνότα-

⁹ NICOLÒ TURLLOT, *Il tesoro della dottrina cristiana*, τόμ. 1, Gio. Battista Recur-ti, Βενετία, 1715, σελ. 24. Βλ. και ΑΝΩΝΥΜΟΥ, *Ricordi cristiani per ben riuscire nella guerra contro gl'infedeli autenticati con l'avvenuto nell'abbattimento di Gerico*, Girolamo Albrizzi, Βενετία, 1716.

¹⁰ ELEANOR SELFRIDGE-FIELD, *Pallade veneta: writings on music in Venetian so-ciety, 1650-1750*, Fondazione Levi, Βενετία, 1985, σελ. 289, 293.

Η πολιτισμική ιστορία του πολέμου

της κυβέρνησης πραγματοποιήθηκε για δύο συνεχόμενες μέρες στη δογική εκκλησία του Αγίου Μάρκου η έκθεση της θείας κοινωνίας μαζί με την έκθεση της θαυματουργής εικόνας της Παναγίας ώστε να αποδοθούν ευχαριστίες στον Θεό για την απελευθέρωση της Κέρκυρας από την πολιορκία των Τούρκων [...]. Ακολουθώντας το παράδειγμα της Αυτού Αγιότητας, που κατέβηκε μαζί με τη Γαληνότατη Σύγκλητο για να συμμετάσχει στη λατρεία, παρευρέθηκε καθ' όλες τις τρεις αυτές μέρες ένα αδιάκοπο πλήθος λαού για να προσφέρει ένθερμες προσευχές. Και την Τρίτη το βράδυ πραγματοποιήθηκε η επιστροφή της θείας κοινωνίας με μια μεγαλοπρεπή λιτανεία γύρω από τη μεγάλη πλατεία του Αγ. Μάρκου, συνοδευόμενη από την Αυτού Γαληνότητα, τη Γαληνότατη Σύγκλητο και όλη την αριστοκρατία, ανά ζεύγη με αναμμένα κεριά στο χέρι¹¹.

Όπως και στους προηγούμενους πολέμους της Κρήτης και του Μοριά, έτσι και σε αυτήν τη βενετοτουρκική σύρραξη οι εκδηλώσεις θρησκευτικής λατρείας εντάθηκαν, ιδίως διότι η βενετική κυβέρνηση, όπως ενημερώνει ένα άλλο φυλλάδιο, «τόσο στη διάρκεια της πολιορκίας όσο και μετά την απελευθέρωση της Κέρκυρας ξόδεψε μερικές χιλιάδες δουκάτα για την τέλεση λειτουργιών»¹². Οι πανηγυρισμοί της νίκης δεν περιορίστηκαν βεβαίως μόνο στη Βενετία, αλλά συνεπήραν και τις πόλεις της ενδοχώρας, όπου τελέστηκαν ανάλογες δοξολογίες με κωδωνοκρουσίες, ρίψεις βεγγαλικών, κανονιοβολισμούς και εορταστικές φωταγωγήσεις¹³. Το αίσθημα της απόλαυσης της θείας προστασίας έλαβε ακόμη μεγαλύτερη διάσταση λόγω των ειδήσεων που έφταναν από

¹¹ *Avisi italiani, ordinarii, e straordinarii dell'anno 1716*, Gio. van Ghelen, Βιέννη, [1716], φ. 169v.

¹² *Avisi italiani, ordinarii, e straordinarii dell'anno 1716*, 174v. Βλ. και *Avisi italiani, ordinarii, e straordinarii dell'anno 1717*, Gio. van Ghelen, Βιέννη [1717], foglio straordinario 35.

¹³ *Avisi italiani ... dell'anno 1716*, φ. 174v.

την Οθωμανική Αυτοκρατορία για τις υποτιθέμενες άκαρπες προσπάθειες των Τούρκων να «κατευνάσουν την οργή του Θεού και του προφήτη του Μωάμεθ» με προσευχές, νηστείες και τελετές αυτομαστίγωσης¹⁴.

Η έντυπη πληροφόρηση στη διάρκεια του πολέμου συνέβαλε σημαντικά στη διάδοση και εδραίωση της θρησκευτικής πρόσληψης των στρατιωτικών γεγονότων. Πολυάριθμα ειδησεογραφικά φύλλα πυροδοτούσαν τον ενθουσιασμό της πόλης για την απρόσμενη διάσωση της Κέρκυρας, παρουσιάζοντάς την όχι μόνο ως στρατιωτική αλλά και ως θρησκευτική νίκη, η οποία δεν μπορούσε να ερμηνευθεί παρά ως εκδήλωση θείου θαύματος¹⁵. Σύμφωνα με ένα φύλλο του 1716, ο βενετικός στρατός είχε πολεμήσει για «τη θρησκεία και την πίστη», ενώ η Κέρκυρα, «προπύργιο της ελευθερίας της Ιταλίας και της θρησκείας», είχε διασωθεί χάρη «στη βοήθεια του Θεού»¹⁶. Την ίδια χρονιά, το περιοδικό *Galleria di Minerva* εξυμνούσε το νησί των Φαιάκων ως «προπύργιο της Ιταλίας και της Χριστιανοσύνης» σε μία περιγραφή της πολιορκίας που συνοδεύεται από σχέδιο του μηχανικού του βενετικού στρατού I.W.G. Person¹⁷. Άλλα έντυπα δελτία διάνθι-

¹⁴ *Distinto ragguaglio delle vane supplicazioni e digiuni ordinate dal gran sultano in tutto lo stato ottomano. Come per lettera di Peter-Varadino delli 24 settembre 1716. Tradotta dall'idioma arabo nell'italiano*, Gio. Francesco Chracas, Μιλάνο-Ρώμη, 1716.

¹⁵ *Relazione dei successi dell'assedio e della liberazione della piazza di Corfu, dal giorno dei 4 luglio sino li 22 agosto 1716*, Girolamo Albrizzi, Βενετία, [1716]. Βλ. και *Staffetta spedita da Venezia a questo illustriss. sig. Pietro Imberti residente della Serenissima Republica, con la quale resta avvisato, gloria a Dio, di quanto segue della liberazione dell'assedio di Corfù. Venezia 7 settembre 1716*, Marc'Antonio Pandolfo Malatesta, Μιλάνο, [1716]. Παρόμοια φύλλα κυκλοφόρησαν στη Ρώμη, τη Φλωρεντία και αλλού.

¹⁶ *Avisi italiani ... dell'anno 1716*, foglio straordinario 164.

¹⁷ ΑΝΩΝΥΜΟΥ, «Descrizione dell'isola, e città di Corfù assediata dall'armi ottomane, e felicemente sostenuta dalle venete nell'anno presente 1716», *La Galleria di Minerva*, τόμ. 7, Girolamo Albrizzi, Βενετία, 1717, σελ. 283-284. «Έσωσε ο Θεός αυτήν την πόλη, που είναι ο προμαχώνας με τον οποίο η Ιταλία προστατεύεται από τα νύχια των μωαμεθανών», γράφει και ο ιη-

Η πολιτισμική ιστορία του πολέμου

ζαν τις περιγραφές αυτές με αναφορές στον ρόλο του πολιούχου του νησιού, αγίου Σπυρίδωνα. Κάποια αναφέρονταν στην υποτιθέμενη άρνηση του αγίου να μεταφερθεί το λείψανό του στο φρούριο της Κέρκυρας για λόγους ασφαλείας, ένα θαύμα που θεωρήθηκε προάγγελος του αίσιου τέλους της πολιορκίας για τους Βενετούς¹⁸. Άλλα δελτία επιβεβαίωναν την κρατική αναγνώριση της «ισχυρής μεσιτείας» του αγίου και αναφέρονταν στην ασημένια καντήλα που η βενετική Σύγκλητος κατασκεύασε προς τιμήν του και εξέθεσε στην εκκλησία του Αγ. Μάρκου προτού σταλεί οριστικά στην Κέρκυρα¹⁹. Τέλος, ένα άλλο έντυπο μιλούσε για την εμφάνιση του αγίου πάνω στα τείχη της πόλης κατά την πολιορκία και στον πανικό που σκόρπισε η μορφή του στους Οθωμανούς, τρέποντάς τους σε φυγή²⁰. Το ίδιο θέμα επανεμφανίζεται και σε ένα ιστορικό κείμενο της εποχής που βασίζεται σε υποτιθέμενες καταθέσεις Τούρκων αιχμαλώτων. Κάποιος από αυτούς φέρεται να είπτε: «Εκείνη τη νύχτα φάνηκε στους Τούρκους πως έβγαιναν πολυάριθμα στρατεύματα από την πόλη και ότι πάνω στα τείχη έβλεπαν έναν άνθρωπο εξαι-

σουίτης AGOSTINO UMICALIA [GIACOMO SANVITALI], *Guerra tra Carlo VI d'Austria imperatore, e Acmet III gran signore de' Turchi col trattato, e tregua di Posarowitz*, Gio. Battista Recurti, Βενετία, 1724, σελ. 141, 148, τονίζοντας τον ρόλο του αγίου Σπυρίδωνα και της Βενετίας στην προάσπιση του χριστιανισμού και της ελευθερίας.

¹⁸ *Avisi italiani ... dell'anno 1716*, 144r, 174r· *Avisi italiani ... dell'anno 1717*, foglio straordinario 35.

¹⁹ *Avisi italiani ... dell'anno 1717*, φ. 208r, 7r. Βλ. και *Avisi italiani ... dell'anno 1716*, φ. 174v. Για τη βενετική αναγνώριση της παρέμβασης του αγίου, βλ. ΘΕΟΔΟΣΗΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ, «Η λατρεία του αγίου Σπυρίδωνα στην Κέρκυρα (16ος-18ος αι.)», *Τα Ιστορικά* 29/56 (2012), σελ. 101-130 και 29/57 (2012), σελ. 313-344, ειδικά 313-328.

²⁰ ANDREA CAPUTI, *Vere e distinte notizie dell'assedio e liberazione di Corcira, oggi detta Corfù, isola famosa del Mar Jonio dall'armi ottomane. Seguita in agosto del corrente anno 1716*, Bernardo Michele Raillard - Francesco Ricciardo, Νάπολη, 1716, σελ. 21.

ρετικού μεγέθους, ντυμένο αλα γκρέκα, σαν παπάς, με αναμμένους δαυλούς σε καταπληκτική ποσότητα²¹.»

Η μητροπολιτική οικειοποίηση μιας Ορθόδοξης μορφής όπως ο άγιος Σπυρίδωνας αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της διασύνδεσης της θρησκείας με την αποικιακή πολιτική των Βενετών. Σε ένα επίπεδο, η απόδοση της σωτηρίας της αυτοκρατορίας σε έναν τοπικό άγιο άλλου χριστιανικού δόγματος θα πρέπει να ερμηνευτεί ως μία προσπάθεια αναθεώρησης των σχέσεων εξουσίας ανάμεσα στη Βενετία και τις εναπομείνασες αποικίες της με στόχο την ευρύτερη νομιμοποίηση της μητρόπολης στα μάτια των υπηκόων της. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, η οικειοποίηση της εύνοιας του αγίου από τους Βενετούς δεν περιοριζόταν μόνο στη διάσωση της Κέρκυρας αλλά σχετιζόταν με ευρύτερα σχέδια μελλοντικής αποικιακής ανάκαμψης και επέκτασης. Όπως διαβάζουμε σε ένα σύγχρονο κείμενο, η συμβολή της Παναγίας και των αγίων Μάρκου και Σπυρίδωνα στη λύση της πολιορκίας του νησιού αναβίωνε την ελπίδα να ξαναβρεθεί «ο Μοριάς κάτω από την κυριαρχία του ευλαβούς και γενναιόδωρου βενετικού Λέοντα, με την προσθήκη και άλλων, νέων και μεγαλύτερων κατακτήσεων»²². Επιπλέον, ένα νέο πολεμικό πλοίο που ναυπηγήθηκε το 1717 στη Βενετία και στάλθηκε κατόπι στην Κέρκυρα ονομάστηκε *S. Spiridione*²³. Με άλλα λόγια, η οικειοποίηση του Ορθόδοξου αγίου αφορούσε την ανανέωση της βενετικής αυτοκρατορικής ιδεολογίας, ενός σημαντικού δηλαδή στοιχείου πολιτικής νομιμοποίησης της άρχουσας τάξης. Δεν είναι εξάλλου τυχαίο ότι η προσαρμογή αυτή πραγματοποιήθηκε σε μια στιγμή κατά την

²¹ GIROLAMO FERRARI, *Delle notizie storiche della lega tra l'imperatore Carlo VI e la Repubblica di Venezia contra il gran sultano Acmet III e de' loro fatti d'armi dall'anno 1714 sino alla pace di Passarowitz*, Carlo Buonarrigo, Βενετία, 1723, σελ. 134-136.

²² CAPUTI, *Vere e distinte notizie*, σελ. 23.

²³ *Avvisi italiani ... dell'anno 1717*, φφ. 142v, 188v, 196v.

Η πολιτισμική ιστορία του πολέμου

οποία οι οικονομικές ανάγκες του πολέμου είχαν οδηγήσει στη διεύρυνση της τάξης αυτής μέσω της πώλησης τίτλων ευγενείας σε μη πατρίκιους²⁴.

Ποίηση και αυτοκρατορία

Η ανάμειξη θρησκευτικών και αποικιακών μοτίβων γύρω από την πολιορκία της Κέρκυρας δεν περιορίστηκε μόνο στη δημοσιογραφική αρθρογραφία, αλλά διαπέρασε επίσης πολλές πτυχές της σύγχρονης λογοτεχνικής παραγωγής. Στην περίπτωση της ποίησης, παρατηρούμε ότι η πρόσληψη του πολέμου συνδέθηκε με το διάχυτο μιλιταριστικό κλίμα που επικρατούσε στη Βενετία στις αρχές του 18ου αιώνα. Αυτό φαίνεται εντονότερα σε ορισμένα ποιήματα ιησουιτών μοναχών που διαπνέονταν από θρησκευτικό και πατριωτικό ιδεαλισμό. Για παράδειγμα, στο ποίημα του ιησουίτη ιεροκήρυκα Γιάκοπο Αντόνιο Μπασάνι με τίτλο *Sciolta Corfù dalle armi ottomane* η Βενετία εξυμνείται ως προστάτιδα της Ιταλίας και του χριστιανισμού, θέμα που επαναλαμβάνεται και στο ποίημα του *Per vittoria ottenuta da' Veneziani contro il Turco*, όπου οι «σπασμένες πλώρες» και οι «καμένες ημισέληνοι» των τουρκικών καραβιών μαρτυρούν «πόσα η Ιταλία και η Ρώμη οφείλουν στη Βενετία». Για τον Μπασάνι, η νίκη αυτή υπογραμμίζει ότι η Βενετία είναι «άξια μιας αυτοκρατορίας». Όπως και στα δημοσιογραφικά κείμενα, η αυτοκρατορία αυτή δεν περιορίζεται μόνο στα λίγα εδάφη που διασώθηκαν, αλλά περιγράφεται ως μια μελλοντική επικράτεια

²⁴ ALEXANDER COWAN, «New families in the Venetian patriciate, 1646-1718», *Ateneo Veneto* 23/1-2 (1985), σελ. 55-76· ROBERTO SABBADINI, *L'acquisto della tradizione. Tradizione aristocratica e nuova nobiltà a Venezia*, Istituto editoriale veneto friulano, Ούντινε, 1995· DORIT RAINES, «Idee di nobiltà nel dibattito sulle aggregazioni (1685-1699 e 1704-1718)», INFELISE - STOURAITI, *Venezia*, σελ. 78-97.

που μπορεί να επεκταθεί «παντού όπου η αληθινή ανδρεία εκτιμάται»²⁵.

Τα ποιήματα αυτά υπογραμμίζουν ότι το Κράτος της Θάλασσας υπήρξε καθοριστικός πολιτικός τόπος για τη βενετική λογοτεχνία. Παρομοίως, τα ποιήματα ενός άλλου ιησουίτη μοναχού, του Φραντσέσκο Ερκολάνι, παρότρυναν τους αναγνώστες να φανταστούν τους εαυτούς τους ως υποκείμενα μιας λαμπρής υπερπόντιας αυτοκρατορίας. Πρόκειται για τρεις «ποιμενικές ρίμες», τις οποίες ο συγγραφέας περιγράφει ως συνθέσεις βουκολικής ποίησης και επίδειξης όπλων. Η πρώτη ρίμα, *La Fede e l'Amore in armi nella provincia di Brescia per la Serenissima Repubblica di Venezia contro il Turco*, διαφημίζει την εθελοντική στρατολόγηση βοσκών από την επαρχία της Μπρέσια «για να πολεμήσουν για τη Γαληνότητα Δημοκρατία ενάντια στον Τούρκο» υπό τον γενικό προβλεπτή θαλάσσης Αντρέα Πιζάνι:

Δεν ξέρεις ότι πάμε εκεί για να πλουτίσουμε; Ότι όλα
στην Ανατολή όπου θα πάμε υπάρχουν σε αφθονία,
όπως σε ένα περιβόλι με πηγή και σιντριβάνι;
Η γη σε αυτά τα μέρη είναι τόσο εύφορη,
ώστε εκατό και εκατό φορές ο σπόρος αποδίδει.
Και το λάδι και το κρασί ξεχειλίζουν σαν το νερό.

Η εθελοντική κατάταξη στον στρατό μετατρέπεται εδώ σε ένα παιχνίδι φαντασίας που εξυμνεί την Ανατολή ως μοναδική οικονομική και γαστρονομική ουτοπία. Η σύλληψη της αυτοκρατορίας ως μιας ανεξάντλητης πηγής αποικιακών αγαθών συμπληρώνεται από ένα άλλο ισχυρό δέλεαρ, τον πλούτο των Οθωμανών. «Να ξέρεις ότι ο Θράκας πάει στον πόλεμο φορτωμένος με πολύτιμες πέτρες και χρυσά-

²⁵ JACOPO ANTONIO BASSANI, *Poesie latine e volgari*, Seminario, Πάντοβα, 1749, σελ. 72-74 και 29-30.

Η πολιτισμική ιστορία του πολέμου

φι», τονίζει ο Ερκολάνι· κι έτσι, ενθουσιασμένοι οι Βενετοί βοσκοί υπό τον ήχο στρατιωτικών εμβατηρίων τραγουδούν «ας γυρέψουμε την τύχη μας και καλύτερο ψωμί», εμπυχωμένοι από «την Τιμή, την Πίστη και την Ευλάβεια». Το ποίημα επίσης αναφέρεται στην πολεμική αρετή των Βενετών ως «επιλεγμένη για να θριαμβεύσει από τον Ουρανό», ο οποίος πολεμά μαζί της όπως και εκείνη γι' αυτόν. Πιστός στο επεκτατικό ιμπεριαλιστικό μοτίβο, ο ποιητής παροτρύνει τέλος τη Βενετία να θριαμβεύσει ξανά κατακτώντας την Κρήτη, τη Ρόδο και την Κύπρο.

Η δεύτερη ρίμα, με τίτλο *Le speranze in pena consolate ne' loro trasporti per l'aspettazione della campagna contro il Turco nell'anno 1717*, αναφέρεται στην περίοδο μετά την πολιορκία και τονίζει πάλι τον θρησκευτικό χαρακτήρα του πολέμου. Αυτή τη φορά όμως ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η αναφορά του ιησούιτη μοναχού στον θαυματουργό ρόλο του Ορθόδοξου αγίου: «Αυτός ο πόλεμος είναι του ουρανού [...] Ο Σπυρίδων φανερώθηκε με σημάδια». Τέλος, στην τρίτη ρίμα, *La fede e l'amore in pace nel ritorno delle milizie bresciane dopo le campagne terminate in Levante contro il Turco l'anno 1719*, οι Βενετοί βοσκοί επιστρέφουν από το Λεβάντε κρατώντας δώρα — φρούτα και λαχανικά — και σέρνουν πίσω τους τέσσερις μικρούς Τούρκους σκλάβους²⁶.

Βιβλικές παραβολές, μεσαιωνικές μνήμες και ο Βιβάλντι

Συνεχίζοντας τη μακρά παράδοση πολιτικής χρήσης της μουσικής για την έκφραση πατριωτικών συναισθημάτων στη Βενετία²⁷, η πολιορκία της Κέρκυρας λειτούργησε ως πηγή

²⁶ FRANCESCO ERCOLANI, *Rime pastorali*, Andrea Poletti, Βενετία, 1724, σελ. 90, 150, 198-201.

²⁷ ELLEN ROSAND, "Music in the myth of Venice", *Renaissance Quarterly* 30/4 (1977), σελ. 511-37.

έμπνευσης για νέες συνθέσεις με ισχυρό συμβολισμό. Καθοριστικής σημασίας υπήρξε η εκκλησιαστική μουσική και ιδίως η συμβολή του διάσημου Βενετού συνθέτη και κληρικού Αντόνιο Βιβάλντι. Το μόνο σωζόμενο ορατόριό του, *Juditha triumphans* (1716), που βασίζεται σε λατινικό λιμπρέτο του Τζάκομο Κασέτι, αφηγείται την ιστορία της ηρωίδας της Παλαιάς Διαθήκης, Ιουδήθ, που απελευθέρωσε την πολιορκημένη πόλη της Βαιτυλούα αποκεφαλίζοντας τον Ασσύριο στρατηγό Ολοφέρνη. Τόσο ο τίτλος του λιμπρέτου, *Ο θρίαμβος της Ιουδήθ επί της ηττημένης βαρβαρότητας του Ολοφέρνη*, όσο και ο υπότιτλός του, *ιερό στρατιωτικό ορατόριο σε αυτούς τους καιρούς πολέμου*, συνδέουν με σαφήνεια τη βιβλική ιστορία με το σύγχρονο βενετοτουρκικό πόλεμο²⁸. Όπως γράφει η Λουσέτ Βαλένσι, το ορατόριο αυτό μπορεί να θεωρηθεί ως η πιο χαρακτηριστική αλληγορία για την πολιτική της Βενετίας στην Ανατολική Μεσόγειο²⁹. Πρόκειται για μια προπαγανδιστική αναπαράσταση της πάλης ανάμεσα στην ελευθερία και την τυραννία που χρησιμοποιεί τη βιβλική παραβολή για να προσδώσει θρησκευτικό περιεχόμενο στην αντίσταση της Κέρκυρας κατά των Τούρκων. Αυτό εξάλλου επιβεβαιώνεται και από το αλληγορικό ποίημα που περιλαμβάνεται στο λιμπρέτο, όπου διαβάζουμε πως η Ιουδήθ συμβολίζει τη Βενετία, η υπηρέτριά της, Άμπρα, την Πίστη, ο Ολοφέρνης τον σουλτάνο Αχμέτ Γ' και η Βαιτυλούα την Εκκλησία.

Ο Βιβάλντι συνέθεσε τη μουσική για την εκκλησιαστική χορωδία και ορχήστρα του περίφημου ορφανοτροφείου-ωδείου θηλέων (*ospedale*) της Pietà, όπου και πραγματοποιήθηκε η πρώτη εκτέλεση του έργου. Ήδη από τις 23 Αυγούστου 1716, η βενετική κυβέρνηση με διάταγμά της παρότρυνε τους διευθυντές τέτοιων φιλανθρωπικών ιδρυμάτων να

²⁸ MICHAEL TALBOT (επιμ.), *Antonio Vivaldi: Juditha triumphans devicta Holofernis barbarie – Sacrum Militare Oratorio, RV 644*, Ricordi, Μιλάνο, 2008.

²⁹ LUCETTE VALENSI, *The birth of the despot: Venice and the Sublime Porte*, Cornell UP, Ιθάκα NY, 1993, σελ. 20.

Η πολιτισμική ιστορία του πολέμου

ψάλλουν προσευχές για να κατευνάσουν τη θεία οργή έτσι ώστε ο Θεός να ευλογήσει τον μαχόμενο βενετικό στρατό³⁰. Το ορατόριο του Βιβάλντι, που ήταν μαέστρος και βιολονίστας της χορωδίας στην Pietà, παρόλο που ολοκληρώθηκε μετά τη λύση της πολιορκίας της Κέρκυρας, φαίνεται να ανταποκρίθηκε στο πνεύμα της πολιτικής αυτής. Ο έντονος μιλιταριστικός χαρακτήρας του έργου, που είναι έκδηλος στον χορό των Ασύριων στρατιωτών όπου τρομπέτες και τύμπανα αναπαράγουν τους ήχους της μάχης, είχε σκοπό να κινητοποιήσει τη λαϊκή στήριξη στις αποικιακές περιπέτειες της Βενετίας, τονώνοντας το πατριωτικό φρόνημα του ακροατηρίου και ενισχύοντας την κοινωνική συνοχή του μπροστά στην απειλή του εχθρού. Στο πλαίσιο αυτό, η μουσική παιδεία που παρείχε ένας προνοιακός θεσμός όπως η Pietà δεν είχε μόνο θρησκευτική και παιδαγωγική διάσταση ούτε απέβλεπε απλά στην εμπορική επιτυχία. Όπως και σε άλλα έργα, έτσι και στην περίπτωση της *Juditha triumphans*, η ορχήστρα λειτούργησε ως μια υψηλού κύρους πολιτική πλατφόρμα προβάλλοντας την πολιορκία της Κέρκυρας ως ένα θρησκευτικό δράμα που επικύρωνε, όπως πανηγυρίζει ο Χορός στο τέλος του έργου, τον αυτοκρατορικό θρίαμβο της Βενετίας ως «βασιλίσσας της θάλασσας».

Ενώ το θρησκευτικό ορατόριο του Βιβάλντι και η σχέση του με την πολιορκία της Κέρκυρας έχουν απασχολήσει τη σχετική βιβλιογραφία, λιγότερο μελετημένη είναι η πολιτική διάσταση της μερικώς σωζόμενης όπεράς του *Scanderbeg* (1718), σύνθεση πάνω σε λιμπρέτο του αυλικού γιατρού και ποιητή των Μεδίκων Antonio Salvi με θέμα την ευρωπαϊκή αντίσταση σε μια ισλαμική εισβολή³¹. Το έργο αναφέρεται

³⁰ JANE L. BALDAUF-BERDES, *Women musicians of Venice: Musical foundations, 1525-1855*, Clarendon Press, Οξφόρδη, 1993, σελ. 132.

³¹ [Antonio Salvi και Antonio Vivaldi], *Scanderbeg, drama per musica da rappresentarsi in Siena nel teatro degl'illustriss. ss. Accademici Intronati nell'estate dell'anno MDCCXVIII*, A.M. Albizzini, Φλωρεντία [1718]. Βλ. REINHARD

στον Αλβανό πρίγκιπα Γεώργιο Καστριώτη Scanderbeg που τον 15ο αιώνα κατάφερε να απωθήσει τον οθωμανικό στρατό και, όπως το ορατόριο για την Ιουδήθ, αποτελεί και αυτό πατριωτική αλληγορία του πρόσφατου βενετοτουρκικού πολέμου. Το δραματικό ενδιαφέρον για τη θρυλική υπεράσπιση της Κρούγιας από τον Σκεντέρμπεη, ήρωα-σύμβολο της χριστιανικής αντίστασης κατά του οθωμανικού επεκτατισμού στα Βαλκάνια³², υπογραμμίζει την αντι-ισλαμική στάση των δημιουργών της όπερας. Το λιμπρέτο του Salvi βασιζόταν σε ιστορικά στοιχεία παρμένα από το έργο του Βενετού πατρίκιου Τζοβάνι Σαγκρέντο *Memorie de' monarchi ottomani* και από μία γαλλική βιογραφία του Αλβανού ήρωα από τον ιησούιτη μοναχό Ντυπονσέ³³. Ακολουθώντας την πρόσληψή του από την Αναγέννηση, η όπερα εμφανίζει τον Σκεντέρμπεη ως νέο Μέγα Αλέξανδρο που πολεμά «χαρακτήρες βάρβαρους ως προς το έθνος, τα έθιμα και τη θρησκεία». Οι εθνογλωσσικές διαφορές ανάμεσα στα αντιμαχόμενα στρατόπεδα τονίζονται μέσα από τη διανομή των ρόλων σε «Έλληνες ηθοποιούς» από τη μια και «Τούρκους ηθοποιούς» από την άλλη. Ο Σκεντέρμπεης καλείται να σώσει όχι μόνο το βασίλειό του, αλλά και όλη την Ελλάδα: «Ελευθέρωσε επιτέλους την

STROHM, *The operas of Antonio Vivaldi*, τόμ. 1, Olschki, Φλωρεντία, 2008, σελ. 228-239.

³² Βλ. ενδεικτικά ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ, «Ο Σκεντέρμπεης στην Ευρωπαϊκή και Βαλκανική δραματουργία», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 27 (1985), σελ. 139-215· ΤΙΤΟΣ Π. ΓΙΟΧΑΛΑΣ, *Γεώργιος Καστριώτης ο Σκεντέρμπεης*, Δωδώνη, Αθήνα, 1994· MARGHERITA SARROCCHI, *Scanderbeide: The heroic deeds of George Scanderbeg, King of Epirus*, επιμέλεια RINALDINA RUSSELL, University of Chicago Press, Σικάγο, 2006· LOUISE MARSHALL, *National Myth and Imperial Fantasy: Representations of Britishness on the early eighteenth-century stage*, Palgrave Macmillan, Μπέιζινγκστοουκ, 2008· OLIVER-JENS SCHMITT, *Skanderbeg: Der neue Alexander auf dem Balkan*, Verlag F. Pustet, Ρέγκενσμπουργκ, 2009.

³³ GIOVANNI SAGREDO, *Memorie istoriche de' monarchi ottomani*, Combi & La Nouè, Βενετία, 1673· JEAN NICOLAS DUPONCET, *Histoire de Scanderbeg roy d'Albanie*, Jean Mariette, Παρίσι, 1709.

*Spiridion Lateranum dum dextra staret, ab ipso
En subito tellus exiit, ignis, aqua.
Clique Patrem terra, unda Natum, Pneumaque flamma
Utendit Firum simplicitate Deum.
D. Maggioro pin. Nisi die & ore*

F. Scordilli, *Della vita di Santo Spiridione vescovo di Trimitunte*
(Βενετία: Giovambattista Merlo, 1833)

Αναστασία Στουραϊτή

Ελλάδα από την ανάξια δουλεία. Ο Ουρανός προορίζει ότι ο τύραννος της Ασίας θα πέσει μια μέρα τρόπαιο πάνω στο σπαθί σου¹.» Ο *Scanderbeg*, με άλλα λόγια, είναι ένα ενδιαφέρον αμάλγαμα ιστορικών γεγονότων και καλλιτεχνικής φαντασίας που χρησιμοποιεί τον απελευθερωτικό επαναστατικό αγώνα του Καστριώτη ενάντια στους Οθωμανούς για να προβάλει τη βενετική πατριωτική ρητορική της διατήρησης και επέκτασης του Κράτους της θάλασσας.

Εικαστικές αναπαραστάσεις και η λατρεία του αγίου Σπυρίδωνα

Η Κέρκυρα δεν συνδέεται με την εκκλησία της Pietà μόνο μέσω του Βιβάλντι. Στα μέσα του 18ου αιώνα, ο Έλληνας γιατρός Μικέλε Γκουάρντα χρηματοδότησε τη διακόσμηση της εκκλησίας αυτής με έργο του ζωγράφου Ντομένικο Φεντέλι γνωστού ως Ματζότο (1758-1759) που απεικόνιζε ένα από τα θαύματα του αγίου Σπυρίδωνα². Τον 19ο αιώνα ο πίνακας αυτός κυκλοφόρησε και ως χαρακτηριστικό, κοσμώντας την προμετωπίδα μιας βιογραφίας του αγίου που εκδόθηκε στη Βενετία (εικ. 1). Ανάμεσα στα πρώτα έργα ζωγραφικής με θέμα την πολιορκία της Κέρκυρας συγκαταλέγεται και ο πίνακας του σπουδαίου Βενετού ζωγράφου Τζαμπατίστα Τιέπολο. Το καλοκαίρι του 1716 ο νεαρός τότε Τιέπολο, επηρεασμένος από την οθωμανική επίθεση, ζωγράφησε τη Διάβαση

¹ [Salvi και Vivaldi], *Scanderbeg*, 3-5, 56.

² RODOLFO PALLUCCHINI, *La pittura veneziana del Settecento*, Istituto per la collaborazione culturale, Βενετία-Ρώμη, 1960, σελ. 160· ΙΩΑΝΝΑ ΜΠΙΘΑ, «Απεικονίσεις των πολιορκιών της Κέρκυρας. Μικρή συμβολή στην εικονογραφία του αγίου Σπυρίδωνα», *Δελτίον ΧΑΕ* 18 (1995), σελ. 166· ANTONIO NIERO, «Influssi veneto-bizantini nella devozione popolare veneziana», στο *I greci a Venezia*, επιμέλεια MARIA FRANCESCA TIEPOLO - EURIGIO TONETTI, Istituto Veneto, Βενετία, 2002, σελ. 353. Βλ. και ETTORE MERKEL, «Fedeli Domenico, detto il Maggiotto», *Dizionario biografico degli italiani* 45 (1995).

Η πολιτισμική ιστορία του πολέμου

της Ερυθράς Θάλασσας (*Faraone sommerso*), ένα μοτίβο που εκλαμβανόταν από παλιά στη Βενετία ως αλληγορία του πατριωτισμού. Ο πίνακας, που απεικονίζει τη θαυματουργή διάσωση των διωκόμενων Εβραίων και τον πνιγμό του ισχυρού αιγυπτιακού στρατού, παρουσιάστηκε τον Αύγουστο του 1716 στην ετήσια έκθεση της Scuola Grande di San Rocco και προσέελκυσε το ενδιαφέρον του κοινού, πιθανόν επειδή θεωρήθηκε ως επίκληση της βοήθειας του Θεού για τη σωτηρία της Κέρκυρας³. Έναν χρόνο αργότερα, η Κέρκυρα και ο άγιος Σπυρίδωνας απεικονίζονταν σε πίνακα του Αντόνιο Μπαλέστρα που τοποθετήθηκε στο Palazzo Ducale από τον δόγη Ιωάννη Κορνάρο ως ευχαριστήριο αφιέρωμα⁴. Ακριβώς εδώ, στη διακόσμηση του δογικού παλατιού, του κέντρου της βενετικής αυτοκρατορίας, η απελευθέρωση της Κέρκυρας και ο προστάτης άγιός της θα συνδέονταν με μια παράδοση ζωγραφικής που λειτουργούσε για αιώνες ως μέσο ταυτόχρονης εξύμνησης του κράτους και της θρησκείας.

Στο επίπεδο της λατρευτικής πρακτικής ο άγιος Σπυρίδωνας αποτελεί παραδειγματική περίπτωση της επίδρασης ενός Ορθόδοξου αγίου στη βενετική λαϊκή θρησκευτικότητα. Η εκκλησία του Sant'Antonin, για παράδειγμα, διατηρούσε ένα δάχτυλο του αγίου και λειτουργούσε ως έδρα της αδελφότητας του Άγιου Σπυρίδωνα, που αποτελούνταν από «Έλληνες ευγενείς και εμπόρους»⁵. Η πολιορκία της Κέρκυρας υπήρξε ωστόσο κομβικό γεγονός για την περαιτέρω εξά-

³ WILLIAM L. BARCHAM, *The Religious Paintings of Giambattista Tiepolo: Piety and Tradition in Eighteenth-Century Venice*, Oxford UP, Οξφόρδη, 1989, σελ. 14-27· MASSIMO GEMIN - FILIPPO PEDROCCO, *Giambattista Tiepolo. I dipinti, opera completa*, Arsenale editrice, Βενετία, 1993, σελ. 219, αρ. 8.

⁴ ΜΠΙΘΑ, «Απεικονίσεις», σελ. 166.

⁵ *Cronica veneta sacra e profana, o sia un compendio di tutte le cose più illustri ed antiche della città di Venezia*, Francesco Pitteri, Βενετία, 1737, σελ. 149. Βλ. και ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΥ Σ. ΒΡΟΚΙΝΗ, *Περί των ετησίως τελουμένων εν Κερκύρα λιτανειών του θ. λειψάνου του αγίου Σπυρίδωνος και της εν έτει 1716 πολιορκίας της Κέρκυρας ιστορική επιτομή*, Ερμής, Κέρκυρα, 1893, σελ. 52-53.

πλωση της φήμης του αγίου είτε μέσω νέων λατρευτικών αδελφοτήτων που έπαιρναν το όνομά του είτε μέσω έργων εκκλησιαστικής τέχνης⁶. Ιδίως η εκκλησία του San Samuele έγινε κέντρο της λατρείας του αγίου στη Βενετία και από το 1717 λειτούργησε ως έδρα μιας αδελφότητας πατρικίων αφιερωμένης στην Παναγία και τον άγιο Σπυρίδωνα.

Δύο περίπου δεκαετίες μετά την πολιορκία, ο Αντώνιος Σπυρίδων Ερίτσο, πρόεδρος της παρηκμασμένης πλέον αδελφότητας του San Samuele, πρωτοστάτησε σε μια προσπάθεια ανασύστασης της αδελφότητας διοργανώνοντας έρανο για τη συγκέντρωση χρημάτων⁷. Αυτός δεν ήταν άλλος από τον πρώην μουσουλμάνο διοικητή της Κορίνθου και αγά των γενιτσάρων που στα 1734 ασπάστηκε τη χριστιανική πίστη «από θαύμα του αγίου Σπυρίδωνα», όπως σημείωνε ένα κείμενο της εποχής. Αφού παρέμεινε για δύο μήνες στον Ιερό Οίκο των Κατηχούμενων (*Pia Casa dei Catecumeni*), υπεβλήθη σε εξέταση και απάντησε σε όλες τις ερωτήσεις των θεολόγων εξεταστών και στα ελληνικά και στα τουρκικά. Στην τελετή της βάπτισής του παρέστη ως νονός ο πρώην γενικός προβλεπτής της Κέρκυρας Αντόνιο Ερίτσο και διόλου τυχαία το νέο χριστιανικό του όνομα του ήταν «Αντώνιος Σπυρίδων»⁸. Το περιστατικό αυτό αποτελεί μία από τις πολλές περιπτώσεις εκχριστιανισμού μουσουλμάνων και εβραίων στον Οίκο των Κατηχούμενων, έναν θεσμό που στηριζόταν στη συνέργεια των εκκλησιαστικών αρχών και του κράτους με στόχο την αύξηση των καθολικών υπηκόων της Βενετίας στο πλαίσιο του αυτοκρατορικού αντα-

⁶ NIERO, «Influssi», σελ. 351-355. Βλ. και ΜΠΙΘΑ, «Απεικονίσεις», σελ. 156-157, 166.

⁷ NIERO, «Influssi», σελ. 353.

⁸ ANTONIO TOMMASO BARBARO, *Il pellegrino geografo cronistorico da Napoli sino a Venezia*, Jacopo Tomasini, Βενετία, 1738, σελ. 575.

Η πολιτισμική ιστορία του πολέμου

γωνισμού με τους Οθωμανούς⁹. Ταυτόχρονα, ωστόσο, η θρησκευτική μεταστροφή ενός Τούρκου στρατιωτικού διοικητή μετά από θαύμα του άγιου Σπυρίδωνα αποτελεί και μια εύγλωττη μαρτυρία για τον ισχυρό πολιτισμικό απόηχο που είχε η πολιορκία της Κέρκυρας πολλά χρόνια μετά.

Επίλογος

Η μελέτη περιπτώσεων όπως η οθωμανική πολιορκία της Κέρκυρας μάς επιτρέπει να δούμε πιο καθαρά τουλάχιστον δύο πτυχές της βενετικής ιστορίας. Πρώτον, μας δείχνει τη κεντρική σημασία της ιδεολογίας και της θρησκείας στη βενετική πολιτική, τόσο την εγχώρια όσο και την εξωτερική, θέτοντας έτσι υπό αμφισβήτηση την κυρίαρχη τάση στην υπάρχουσα ιστοριογραφία που υποβαθμίζει τον ρόλο των στοιχείων αυτών. Μέχρι σήμερα, μεγάλη μερίδα των ιστορικών της Βενετίας έχει υιοθετήσει την προσέγγιση της ρεαλιστικής σχολής των διεθνών σχέσεων, που ανάγει τον ρόλο της εξωτερικής πολιτικής σε μία διαρκή αναζήτηση ισχύος, επαναλαμβάνοντας αβασάνιστα το πλατιά διαδεδομένο κλισέ ότι ο ρόλος της Βενετίας στην Ανατολική Μεσόγειο στηριζόταν πάντοτε στον πολιτικό πραγματισμό και σε μια κοσμική κρατικοκεντρική αντίληψη που ακολουθούσε τη διαβόητη ρήση «πρώτα Βενετοί και ύστερα χριστιανοί» (*prima veneziani, poi cristiani*). Αντιθέτως, όπως διαβάζουμε σε έναν πανηγυρικό λόγο του 1717, ο πατρίκιος ως πρότυπο στη διάρκεια του πολέμου έπρεπε να είναι εξίσου αφοσιωμένος στη θρησκεία όσο και στην πατρίδα του: «να σέβεται με τα πρώτα αισθήματα τη θρησκεία και να υπηρετεί με την πιο

⁹ NATALIE ROTHMAN, «Becoming Venetian: conversion and transformation in the seventeenth-century Mediterranean», *Mediterranean Historical Review* 21/1 (2006), σελ. 39-75.

παραιτημένη αδιαφορία τις κυρίαρχες θέσεις της πατρίδας»¹⁰. Ο ίδιος συνδυασμός θρησκευτικής και πατριωτικής προσήλωσης χρησιμοποιήθηκε για να πανηγυρίσει τη διάσωση της Κέρκυρας ως απόδειξη της συνεχιζόμενης θείας προστασίας της «*Christianae Reipublicae*», όπως αναφέρει τη Βενετία η επιγραφή κάτω από τον ανδριάντα του στρατάρχη Γιόχαν Ματίας φον ντερ Σούλεμπουργκ στην Κέρκυρα. Όπως έδειξε το παρόν άρθρο, η μελέτη της βενετικής μητροπολιτικής κουλτούρας μάς επιτρέπει όχι μόνο να κατανοήσουμε τη συμβολική σημασία της πολιορκίας, αλλά και να αντιληφθούμε καλύτερα τον βαθμό στον οποίο ο θρησκευτικός λόγος επηρέασε το πολιτικό φαντασιακό της αυτοκρατορίας στις αρχές του 18ου αιώνα.

Το δεύτερο ζήτημα αφορά τη θέση του πολέμου και της αυτοκρατορίας στην πολιτισμική ιστορία της Βενετίας, ένα θέμα που δεν έχει λάβει ως τώρα τη συστηματική προσοχή που του αξίζει. Για λόγους που δεν μπορούν να αναλυθούν εδώ, οι ιστορικοί του Κράτους της Θάλασσας συνεχίζουν να εργάζονται ανεξάρτητα από τους ιστορικούς της βενετικής κουλτούρας και τέχνης, με αποτέλεσμα να διογκώνεται μεταξύ τους ένα μεγάλο ερευνητικό κενό όσον αφορά τη σχέση της πολιτικής σκέψης και διάνοησης με την αυτοκρατορική πολιτική της Βενετίας. Εστιάζοντας στην κουλτούρα ως κεντρική κατηγορία ιστορικής ανάλυσης, το παρόν άρθρο θέλησε να αμφισβητήσει το παραδοσιακό ιστοριογραφικό δίπολο κέντρο-περιφέρεια και να συμβάλει έτσι στην καλύτερη κατανόηση του ρόλου του Κράτους της Θάλασσας στη διαμόρφωση των εξελίξεων στη βενετική μητρόπολη. Όπως έδειξε η παραπάνω ανάλυση, ποικίλα μέσα επικοινωνίας διαμεσολάβησαν την πολιορκία της Κέρκυρας υποδαυλίζοντας νέες αυ-

¹⁰ ΑΝΩΝΥΜΟΥ, *Il saggio nel buon uso dell'umana felicità. Orazione in ode di sua eccellenza il signor Andrea Cornaro nel suo solenne ingresso alla Procuratia di San Marco*, Giacomo Tommasini, Βενετία, 1717, σελ. 16.

Η πολιτισμική ιστορία του πολέμου

τοκρατορικές ψευδαισθήσεις κι ένα αίσθημα πολιτισμικής ανωτερότητας και θρησκευτικού δικαίου απέναντι στην υποτιθέμενη βαρβαρότητα των Οθωμανών. Υπό την έννοια αυτή, η σφαίρα της κουλτούρας και το θρησκευτικό τελετουργικό λειτούργησαν ως καθοριστικής σημασίας επικοινωνιακά μέσα στην υπηρεσία του αυτοκρατορικού ιδεώδους σε μια εποχή πολιτικής και στρατιωτικής παρακμής.

